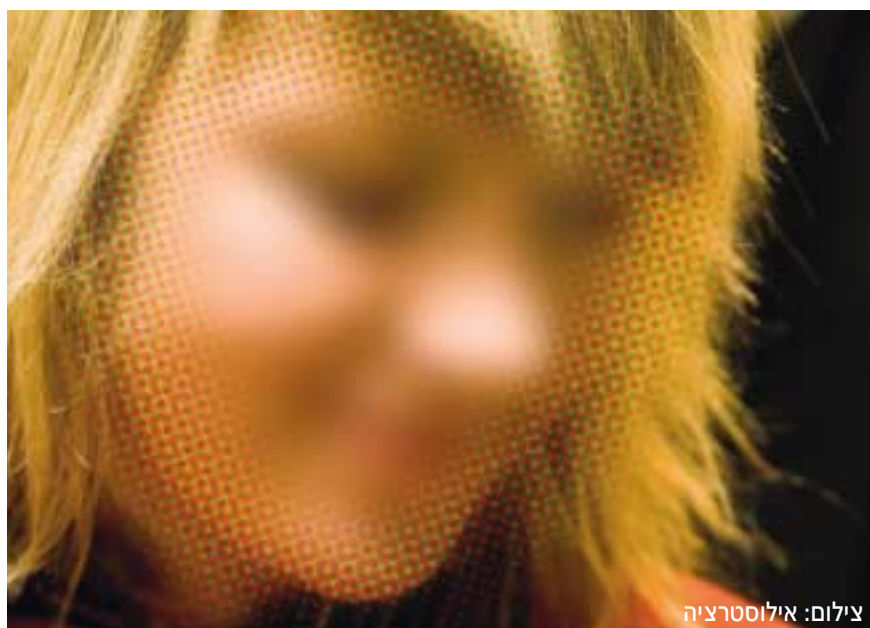

מי יגן על העד?

במהלך השנה תחל לפעול בישראל לראשונה תוכנית להגנת עדים אשר תגן על 50 עד 100 עדים בשנה ■ ההנחה היא, שלעתים זוהי האפשרות היחידה של המשטרה לעודד עדים להעיד ולשתף פעולה עם רשויות החוק במקרים של פשע מאורגן ופשעה חמורה ■ זו גם הדרך היחידה להעביר את המסר שאיומים לא יועילו בדרך לבית המשפט ■ וזה גם סיפור יקר

מאת: חן בר

צילום: אילוסטרציה

ב-13 בדצמבר האחרון, כמה דקות לאחר חצות, נמצא האסיר יוני אלזם בתאו בכלא "אשמורת" ללא רוח חיים. אלזם מת בתאו שעות אחדות לפני שהיה אמור לשמש עד מרכזי בפרשת רצח חנניה אוחנה, ולהעיד נגד שמעון זריהאן. הוא היה בן 21 בסך הכל.

חקירה ראשונית שנעשתה בעקבות מציאת גופתו של אלזם בתאו בכלא, העלתה שהיה ככל הנראה קשר בין מותו לבין העובדה שהיה צריך להעיד בפני בית המשפט, וכך להפיל את זריהאן. האירוע, שפורסם בהרחבה בכלי התקשורת, עורר סערה. הדיון שהתקיים התרחב הרבה מעבר לחומות הכלא. שבה ועלתה שאלת קיומה ומיסודה של תוכנית להגנת עדים במדינת ישראל. כעבור פחות מחודש, ב-1 בינואר, בישיבת הממשלה האחרונה שקיים ראש הממשלה אריאל שרון לפני שאיבד את הכרתו, בחר ראש הממשלה לעסוק, בין השאר, במלחמה בפשע. שרון התייחס לנושא של הקמת רשות להגנת עדים. "כפי שהנחתי בעבר", אמר, "המלחמה בפשע ובאלימות צפויה להיות במרכז סדר היום של הממשלה בשנים הקרובות. אני רואה בנושאים הללו טרור מבית. ההחלטות שתתקבלנה היום יחריפו את המאבק בפשע בישראל ויהדקו את הקשר בין הרשויות השונות המטפלות בנושא".

בתום הישיבה אישרה הממשלה את הקמת הרשות להגנה על עדים באחריות משרד המשפטים והמשרד לביטחון הפנים. העגלה הזו, שדשדשה שנים ארוכות בבוץ הארץ ישראלי, יצאה לדרך וקיבלה את ברכתו של ראש הממשלה שרון.

על פי הערכה, תחל התוכנית לפעול במהלך השנה הנוכחית או, לכל המאוחר, בראשית שנת 2007. להערכת המשנה למנכ"ל המשרד לביטחון הפנים, אליעזר רוזנבאום, תגן התוכנית הישראלית על כחמישים עד מאה עדים בשנה, על

של אמריקה, המפתח ל"שבירת" המאפיה. החוק הבסיסי קבע, בין השאר, כי עד זכאי להגנה הוא כזה שלמדינה יש אינטרס להגן עליו. ניתנה סמכות לתובע הכללי להגן על העד ומשפחתו במקרים הקשורים בפשע המאורגן, וכל עוד הוא סבור שהם נתונים בסכנה. התובע הכללי הוא זה שקבע מה תהיה טובת העד בכל הנוגע למגורים חדשים, רווחה ואפילו טיפול רפואי. בעיות שהתעוררו עם התוכנית, כפי שנוסחה במסגרת החוק, למרות שהיתה באופן כללי יעילה וטובה, הובילו לסדרה של שינויים. החל משנת 1984 נעשו ההגדרות בכל הנוגע לתוכנית הפדרלית להגנת עדים - ברורות יותר. הוגדר מחדש מגוון האפשרויות שיכול התובע הכללי להציע לעד ולבני משפחתו הקרובים, אם הם בסכנה, בכל הנוגע למגורים, תעסוקה, תשלומים ועוד. בין השאר נקבע מפורשות שאין לפגוע ביחסי הורים-ילדים

פי המודל המקובל במדינות המערב, ובראשן ארצות הברית.

המודל האמריקני

התוכנית הממוסדת, המבוססת והוותיקה ביותר בכל הנוגע להגנת עדים, קיימת בארצות הברית. מדובר בתוכנית שקמה כבר בשנות ה-70 של המאה שעברה, מכוח חוק. ההצלחה המוגבלת של משרד המשפטים האמריקני בשנות ה-60 לטפל בפשע המאורגן, במיוחד בבעיות שהתעוררו עקב ה'קוד' הבלתי כתוב של המאפיה האיטלקית, קוד שתיקה שמשמעותו בפועל היה היעדר 'חברים' שיעידו נגד שותפיהם האחרים - כל אלה הובילו לחיפוש דרכים שיספקו הגנה גבוהה לעדים מהמאפיה, כולל מתן מגורים חדש ולעיתים אפילו זהות חדשה. התוכנית להגנת עדים היתה באותו שלב, מבחינת ארצות הברית

"אני לא יכולה בלב שלם לעודד נשים להעיד", אמרה גלאון, "יש משהו דפוק במערכת. הנשים חשובות לאיומים, והזמן שהמערכת עובדת עד לסיום ההליך המשפטי איננו מתקבל על הדעת". המסקנה החד-משמעית היתה שהיעדר תוכנית ישראלית להגנת עדים פוגע במאבק בפשיעה בישראל. מתן ביטחון לעדים, קבע הצוות, ישליך על אמינות מערכת המשפט, אבל גם על יעילות המאבק המשטרתי בפשיעה החמורה. "במדינת ישראל הולכת ומחריפה תופעה שבה עדים אינם משתפים פעולה די עם רשויות האכיפה, ואחת הסיבות המרכזיות לכך היא רתיעת העדים מאיומים שמושמים כלפיהם", אמר עורך הדין משה לדור, יושב ראש הצוות.

שינוי מאזן האימה

בספטמבר 2004, למעלה משנתיים אחרי מינויו, הגיש צוות ההקמה לתוכנית להגנה על עדים את מסקנותיו לפרקליט המדינה, ערן שנדר, ולמפק"ל המשטרה, רב ניצב משה קראדי. הצוות המליץ על הקמת רשות להגנה על עדי מדינה. הדו"ח כלל נתונים על המצב הקיים בארץ טרם גיבושה של תוכנית כזו: היעדר נהלים קבועים ומסודרים בכל הנוגע לטיפול בעדים מאוימים במקרים רגישים, התמשכות הליכים משפטיים שמקשה על ההגנה על עדים, תנאי מעצר ומאסר ירודים לעדי מדינה, קשיי תקציב ועוד. כתוצאה מכל אלה, קבע הדו"ח, עדים רבים לא זוכים כלל להגנה. אחרים, שנמצא שיש הכרח להגן עליהם, זוכים להגנה באמצעות פתרונות מאולתרים, נקודתיים ופעמים רבות לא מספקים. הדבר משפיע בהכרח על כל הנושא של מתן עדות במדינת ישראל. על פי נתוני משטרת ישראל, כפי שמובאים בדו"ח, רק בשנים 2002-2004 נפתחו 379 תיקי חקירה במוצע שעסקו בנושא של הטרדת עדים, הדחה בחקירה ובעדות. בנוסף נפתחים מדי שנה עוד כ-637 תיקי חקירה במוצע בעבירות שונות הקשורות בעדות (עדות שקר, שיבוש הליכי משפט, שבועת שקר ועוד), שמשמעותן, שוב, היעדר שיתוף פעולה של עדים עם רשויות החוק. ברוב המקרים מסתתר מאחורי היעדר שיתוף פעולה כזה חשש אמיתי של העד כתוצאה מחשיפתו לאיומים. חלק מהאנשים שהופיעו בפני צוות הוועדה סיפרו על אנשים שהיו עתידים להעיד וינעלמו במהלך החקירה או המשפט. חלקם הועלם, חלקם בחר לברוח. המניע, בכל מקרה, זהה. "אין ספק שכיום יש מסר כמעט שלילי בכל הנוגע לנכונותם של עדים להעיד", אמר שנדר. "זהו מסר בתיקים פרטניים שבהם עדים מפחדים להעיד, אך זהו גם מסר למערכת, כי כשעד מפחד להעיד בתיק מסוים, פירושו הדבר שהפגיעה תימשך כי העדים מפחדים להעיד."

להגנת עדים הולכות ונהיות מקובלות הרבה יותר. ביפן יש תוכנית כזו, מכוח חוק. בין השאר יכולים העדים להעיד באמצעות מסך, כך שפניהם לא נחשפות בפני הנאשם. בדרום אפריקה פועלת תוכנית להגנת עדים החל משנת 1998. העדים זכאים במסגרת התוכנית לעבור למקום מגורים

צילום: אילוסטרציה

חדש, לשנות זהות ולקבל סיוע ועזרה כלכלית. מה שטוב לארצות הברית הגדולה, גילו כולם, טוב גם לאחרים.

משהו "דפוק" במערכת

הנושא של הגנת עדים במסגרת תוכנית סדורה, כמקובל כאמור בעולם, עלה בישראל כבר לפני זמן רב. ביולי 2002, לפני שלוש שנים וחצי, מונה צוות ההקמה לתוכנית להגנה על עדים. את הצוות מינו פרקליט המדינה באותם ימים, עדנה ארבל, ומפק"ל המשטרה דאז, שלמה אהרונישקי, אחרי שהמשטרה והפרקליטות זיהו את התופעה של איום על עדים תוך פגיעה בהליכים משפטיים, בעיקר בכל הקשור להתמודדות עם פשיעה חמורה. הצוות הוקם כדי לבחון את נושא האיום על עדים, החשש של עדים להעיד ולשתף פעולה עם רשויות החוק כתוצאה מכך, ובהמשך - חוסר יכולת הולך וגדל להתמודד עם העבריינות החמורה בארץ. ההנחה היתה שמציאת פתרון לאיום התמידי על עדים תקדם בהכרח את היכולת לאכוף את הדין הפלילי בארץ ותשפיע במקביל גם על ממדי הפשיעה החמורה. בפני צוות ההקמה הופיעו אנשי מקצוע רבים, בהם מומחים שונים. הצוות אסף נתונים אודות הנושא של הגנת עדים, מהארץ ומחו"ל.

בין השאר נפגש הצוות גם עם חברי ועדת החקירה הפרלמנטרית בנושא הסחר בנשים. יו"ר הוועדה, ח"כ זהבה גלאון, אמרה לאנשי הצוות שהיא לא בטוחה שהיתה מייעצת, במצב שבו אין תוכנית הגנה לעדים, לקורבן סחר בנשים להעיד.

בעקבות כניסתו של עד לתוכנית. בכל מקרה של הצטרפות מועמד לתוכנית, על התובע הכללי להגיש דו"ח ובו פירוט, עד כמה העדות של אותו מועמד נחוצה. העד עצמו צריך להתחייב שלא יעסוק בפשע, במקום החדש אליו יגיע. אם יש קורבן של העד, שהרי במקרים רבים הוא עצמו עבריין, יש לפצות את הקורבן. על התובע הכללי גם להגיש דו"ח על אפקטיביות העדות, בדיעבד.

ב-10-15 השנים האחרונות, המודל הפדרלי של התוכנית להגנת עדים הפך מפתח לתוכניות דומות באירופה. גם אם בפועל התוכנית שונה ממדינה למדינה, הרעיון הכללי דומה. ההנחה היא שבכל מקרה, תוכנית להגנת עדים היא לפעמים האפשרות היחידה לעודד עדים להעיד ולשתף פעולה עם רשויות החוק במקרים של פשע מאורגן.

עדות בוודא

השנים והמודל האמריקני בכל הנוגע להגנת עדים, עשו את שלהם. הפשע המאורגן ופשיעה חמורה בכלל אינם נחלתה של ארצות הברית בלבד. מאמצע שנות ה-90, יותר ויותר מדינות, באירופה אך גם מחוצה לה, החלו מפתחות תוכנית להגנת עדים משל עצמן, בהתבסס על המודל האמריקני. מדינות כבלגיה וגרמניה חוקקו חקיקה ספציפית בנושא. מדינות אחרות, בהן בריטניה והולנד, מנהיגות תוכניות להגנת עדים, ללא חקיקה ייחודית לכך. גם אם קיימים הבדלים, הרי שהשיטות במרבית המדינות דומות. באוסטריה, למשל, העדים יכולים להעיד באמצעות וידאו, וכך לא לבוא במגע עם הנאשם. יש אפשרות לשנות את זהות העד אחרי מתן העדות. גם בבלגיה עדים יכולים לקבל במסגרת התוכנית זהות חדשה, תשלומים כספיים חודשיים ואפילו טיפול פסיכולוגי וסיוע במציאת מקום עבודה. ציכיה מספקת לחברים בתוכנית ההגנה מקום מגורים חדש ועזרה כלכלית. כך גם בספרד. התמיכה ניתנת גם לקרובי המשפחה של העד. בצרפת ההגנה רחבה עד כדי כך, שמאפשרים לעד במקרים מיוחדים גם להעיד בצורה אנונימית. חלק מהמדינות, בהן בריטניה, רואות בנושא הגנת העדים תחום שצריך להיות מופקד בידי המשטרה. מדינות אחרות סבורות שראוי שיופקד בידי משרד המשפטים. למרות השוני בין התוכניות במדינות השונות, המגמה היא ליצור הרמוניה בכל הנוגע לנושא הגנת העדים בכל אירופה. מסמך שהופץ לאחרונה מתמצת את הדברים, באומרו שהמשטרה היא ליצור שיטה יעילה ומוכרת לשיתוף-פעולה עתידי בין מדינות בכל הנוגע להגנת עדים, מבלי להצטרך להמציא את הגלגל מחדש בכל פעם. גם מחוץ לאירופה וארצות הברית, התוכניות

שב"ס - חלק מתוכנית הגנת עדים

שירות בתי הסוהר הגיש לוועדת השרים שעסקה בתוכנית להגנת עדים נייר עבודה, שאמור היה לצרף את שב"ס לשרשרת העשייה של מדינת ישראל. לשירות בתי הסוהר היתרונות, היכולות והכלים לסיוע במימוש החלטה זו. היום נמצאים בבתי הכלא כ-650 אסירים טעוני הגנה ברמות השונות ועוד כ-120 אסירים ברמת הפרדה ארצית. התמחות שירות בתי הסוהר ניתנת למימוש בתוכנית זו על ידי הגברת המרכזיים בהם אנו מתמחים - בניית אנפים ייעודיים, צוותי ליווי מיוחדים ויכולת אבטחה ברמה גבוהה. יכולת שב"ס לתגמל אסיר/עבריין אשר נמצא במשמורת מאחורי החומות היא רבה, לכן ניתן לנצל את הארגון לתוכנית הממלכתית. אחת הבעיות המרכזיות בסוגיית הגנת העדים הוא המסר כי אין נוטשים אותם לאחר עדותם. רגישות המשימה מחייבת מגע מקצועי, עובדים סוציאליים, פסיכולוגים ואנשי חינוך שיכולים לסייע לעד לראות את הדרך להמשך. כמו כן, במהלך השמירה על העד עד לעדותו, ניתן לשדרג אנפים אשר יהוו מעין "הילטונים" ברמה גבוהה במיוחד, עם תנאים משופרים שאינם קיימים היום בבתי הסוהר. בנוסף, סוהרים וקציני שב"ס יתמחו במגע עם אוכלוסיות מיוחדות ויכולו להוות משענת לעד (במהלך אחזקתו בדירות מיוחדות או באנפים). ליווי העד מהווה נדבך מרכזי בסוגיית החשש לפגיעה במתן עדות. אין גוף בעולם כיחידת "נחשון" של שב"ס המתמחה בליווי מיוחדים, וברבגוניות מבצעית ומקצועית. צריך לזכור כי איום על עדים היא פשיעה שיש בה פגיעה קשה בערכיה של המדינה כמדינת חוק.

אפשר להתמודד עם זה רק בצורה מאורגנת של הקמת רשות להגנה על עדים והאחדת הטיפול המשטרתי בנושא.

עו"ד גל לברטוב, מרכז הצוות: "התוכנית מיועדת להביא לשינוי במאזן האימה, בייחוד בעבירות של סחיטת דמי חסות, עבירות אלימות וסמים ועבירות סחר בנשים, כשהקורבנות או הדרגים הנמוכים אינם רוצים להעיד מחשש לביטחונם".

אפילו אמא שלו לא תכיר אותו

במדינת ישראל, היום, המשטרה היא שאמונה על הטיפול בנושא של הגנת עדים. מחלקים את העדים הזקוקים להגנה למספר קבוצות, בתוכן עדי מדינה, קורבנות עבירה, סוכנים משטרתיים ועוד. נהלים אחידים לטיפול בכל אחד מהמקרים - אין עדיין. בפועל מעניקה משטרת ישראל הגנה לכ-100 עדים בשנה, עשרה מתוכם כאלה שנוקקים להגנה צמודה. במרבית המקרים גם ההגנה הזו היא עד תום המשפט בלבד. אחריה לא נותר לעד אלא את עצמו.

צוות ההקמה, במסקנותיו, ביקש לשנות את המציאות. בין השאר המליץ הצוות בדו"ח שהגיש על הקמת רשות שתטפל בנושא הגנת העדים על כל היבטיו, תקבע סטנדרטים אחידים, תפעל לשיתוף פעולה בינלאומי ועוד. הרשות תדאג להגן על עדים שהושמעו נגדם אימים, כולל העברתם למדינה אחרת, החלפת זהותם ובמקרים קיצוניים במיוחד אף ביצוע ניתוחים פלסטיים כדי לטשטש את זהותם. על פי המודל, כפי שהוצע, תהיה הפרדה בין פעילות המשטרה במגעה השוטף עם העדים שייכנסו למסגרת התוכנית, לבין הטיפול בהגנתם. בכל פעם שידווח למשטרה על איום על עד, או יוחלט שיש מקום להעבירו לטיפול הרשות להגנה על עדים, יובא הנושא בפני הרשות על ידי ראש אגף חקירות. אם יוחלט לצרף את העד לתוכנית ההגנה - תיבנה לו תוכנית אישית, בהתאם לנהלים, אבל גם לפי צרכי האישיים של העד. על התוכנית לתת מענה לא רק לענייני הביטחון והמיגון של עד, אלא גם לצרכים המשפחתיים, שלו ושל קרוביו, לרבות השתלבותם במקום עבודה חדש, במסודות חינוך ועוד. מרגע שהעד יחתם על הסכם שיגידר את ההתחייבויות ההדדיות, שלו ושל הרשות, הוא יועבר לטיפול הרשות. כל קשר עתידי עמו, גם אם לצורכי חקירה או עדות, ייעשה באמצעות הרשות.

בנובמבר 2004, הוסגרו האחים ברוך ואלן דודש לארצות הברית. האחים דודש הסכימו להעיד נגד זאב רוזנשטיין, היעד מספר אחד,

רשמיים עם מדינות זרות שיימצאו מתאימות למטרות האלה. עד היום, במרבית המקרים בהם היה צורך בהרחקת עדים מישראל, המשטרה היתה זו שהקצתה להם סכום כסף. עם זאת, האחריות בכל הנוגע להגירה למדינה האחרת, הוטלה על כתפי העד.

להגנה יש מחיר

הגנת עדים אינה דבר של מה בכך. יש לה מחיר. היא עולה הרבה מאד כסף. בארצות הברית למשל, בשנת 1997, הגיעה עלות התוכנית ל-17 מיליון דולר. בשנת 2001 טיפס המחיר ל-27.5 מיליון דולר. בשנת 2000 עמד הסכום על 24 מיליון דולר ל-7,137 עדים ועוד 9,091 בני משפחה, סך הכל 16,228 מוגנים. באירופה ההערכה היא שמחיר ההגנה על עדים נע בין 80 אלף דולר ל-160 אלף דולר למשתתף במוצא. בישראל לא

צילום: אילוסטרציה

נעשה עדיין הערכה לגבי עלויות הרשות לכשתוקם. אין ספק שזה לא יהיה זול. מתן עדות היא חובה אזרחית חשובה. התמודדות אפקטיבית עם אימים על עדים הוא אחד האמצעים החיוניים במאבק בפשיעה. תוכנית ההגנה על עדים אמורה לסייע במלחמה בפשיעה החמורה, אבל גם להעביר את המסר שאימים לא יועילו בדרך לבית המשפט. אם הדברים יתממשו בפועל, רק הזמן יגיד. הנתת התהליך חשובה מעין כמוה רק בכדי שסוף סוף נצטרף לעמים המטפלים בסוגיה זו ללא מורא או התלבטות תקציבית.

בחיים חדשים, יחד עם קרוביהם. האחים דודש נדונו לעשרים שנות מאסר בקרוב, אחרי שהורשעו בסחר ב-1,600,000 כדורי אקסטזי. העסקה אתם המחישה אולי יותר מכל שבתוכנית להגנת עדים אין די. כל תוכנית כזו חייבת לכלול גם שיתוף פעולה בינלאומי עם מדינות אחרות, בוודאי כאשר מדובר במדינה בעלת ממדים קטנים כישראל. העתקת מקום מגוריו של עד ושינוי זהותו קשים במיוחד בארץ שבה כולם מכירים את כולם. הרשות שתטפל בנושא של הגנת עדים, קבע צוות ההקמה, תטפל ותמסד גם את כל הנושא של העברת עדים מוגנים לחו"ל וקליטתם שם, וייחתמו הסכמים